

«Οικουμενικό Πατριαρχείο και Οθωμανικό κράτος κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Όψεις της εκπαίδευσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού»¹

Εισηγητής: Δρ ΠΑΥΛΙΔΗΣ ΑΝΤΩΝΗΣ, Σχολικός Σύμβουλος, Ιστορικός.

1. Συνοπτική παράθεση των εξελίξεων στην οθωμανική κοινωνία και διοίκηση μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αι.

1.1. Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα στις μεταρρυθμίσεις. Πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις.

Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, με το τέλος των επεκτατικών οθωμανικών πολέμων και την ανατροπή των παραδοσιακών οικονομικών σχέσεων, αρχίζει μια περίοδος παρακμής στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, που με την πάροδο των χρόνων παρουσιάζεται με μεγαλύτερη ένταση. Το κενό που δημιουργείται κατά την περίοδο αυτή από την ανατροπή των οικονομικών σχέσεων με τη διάβρωση του τιμαριωτισμού, καλύπτεται από τη συγκρότηση μιας νέας τάξης αστών και εμπόρων, που λειτουργεί ως διαμεσολαβητής των ευρωπαϊκών συμφερόντων, αναπτύσσοντας ποικίλες κερδοφόρες, εμπορικές κυρίως, δραστηριότητες μέσα στα όρια του οθωμανικού κράτους (*Παυλίδης Α, 2004, 117-118*)

Παράλληλα με την παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας παρατηρείται διείσδυση των δυτικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Η συνεχής διόγκωση των διευκολύνσεων που παρέχει το οθωμανικό κράτος στις οικονομικές δραστηριότητες των δυτικών, συνεπάγεται τη συνεχώς μεγαλύτερη εξάρτηση της κλειστής και παραδοσιακής οθωμανικής οικονομίας από τους δυτικούς. Οι δυτικές κυβερνήσεις πιέζουν για συνεχώς μεγαλύτερες παραχωρήσεις, για να προσαρμοστεί η οθωμανική αγορά στις δικές τους ανάγκες. Ιδιαίτερα η πίεση των δυτικών κυβερνήσεων στοχεύει στην άρση των περιοριστικών μέτρων και κυρίως της φορολόγησης των εισαγομένων προϊόντων, στην ατομική ιδιοκτησία, στην ασφάλεια των επενδυμένων κεφαλαίων, κλπ. Με τον τρόπο αυτό το κράτος χάνει τον έλεγχο της παραγωγής και του εμπορίου και η οθωμανική αγορά αρχίζει να κατακλύζεται από ευρωπαϊκά καταναλωτικά προϊόντα. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα το εμπορικό ισοζύγιο γίνεται ελλειμματικό, ενώ με την πάροδο των ετών το έλλειμμα συνεχώς αυξάνεται εξ αιτίας της αύξησης των εισαγομένων από τη δύση προϊόντων (*Κονόρτας Π, 2003, 346*).

Τις νέες οικονομικές δραστηριότητες αναλαμβάνουν οι μη μουσουλμανικές εθνότητες, πρωτίστως Έλληνες και Αρμένιοι, που παίζουν το ρόλο του μεταπράτη των ευρωπαϊκών οικονομικών συμφερόντων. Σ' αυτό σημαντικό ρόλο παίζει η ύπαρξη κοινών πολιτιστικών αναφορών, κοινών «βάσεων

---

¹ Εισήγηση που παρουσιάστηκε στο Συμπόσιο του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. του Δήμου Ν. Ιωνίας «Παιδεία και Εκπαίδευση στις αλησμόνητες πατρίδες της Ανατολής» (25-25/11/2005).

παιδείας» μεταξύ των δυτικών και των χριστιανικών εθνοτήτων της αυτοκρατορίας (Σαρρής Ν, 1990, 2^{ος} τόμος, 387)

Λόγω των εξελίξεων αυτών, η οθωμανική αγορά προσελκύει συνεχώς νέα ευρωπαϊκά κεφάλαια, τα οποία επενδύονται στα μεγάλα κυρίως αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας, γεγονός που συνεπάγεται μεγαλύτερα κέρδη από τις νέες οικονομικές ευκαιρίες που συνεχώς δημιουργούνται, βελτιώνοντας θεαματικά τη θέση των χριστιανών επιχειρηματιών. Το οθωμανικό κράτος, αδυνατώντας να βρει τρόπους προσαρμογής στα νέα δεδομένα, προσφεύγει σε δανεισμό, γεγονός που από ένα χρονικό σημείο και μετά επιφέρει εκρηκτικές δημοσιονομικές εξελίξεις, όπως η κήρυξη παύσης πληρωμών το 1875 και η επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου το 1881, με αποτέλεσμα την πλήρη οικονομική και πολιτική εξάρτηση από την Ευρώπη. (Κονόρτας Π, 2003, 4^{ος}, 346-347).

1.2. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο

Στο χώρο του δημοσίου δικαίου στην οθωμανική αυτοκρατορία η κυριαρχία του κράτους είναι απόλυτη. Στο ιδιωτικό δίκαιο όμως, κάθε εθνική ομάδα της αυτοκρατορίας έχει τη δυνατότητα να ρυθμίζει την εσωτερική της λειτουργία σύμφωνα με τους δικούς της εθιμικούς κανόνες. Ειδικά για τους χριστιανούς ορθόδοξους το ρόλο αυτό τον παίζει η Εκκλησία υπό την ηγεσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο πλαίσιο του οθωμανικού συστήματος των εθνικών κοινοτήτων (Milliyet). Μετά την άλωση, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, εξ αιτίας αυτού του συστήματος, που αναγνωρίζει μία εθνική χριστιανική ομάδα, αποκτά ένα πολύ μεγάλο χώρο δράσης, που εκτείνεται σ' όλο τον οθωμανικό χώρο. Με τον τρόπο αυτό τα υπόλοιπα Πατριαρχεία (Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων) καθώς και οι αυτοκέφαλες εκκλησίες, στην ουσία υποσκειάζονται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. (Πιτσάκης Κ, 2003, 267).

Εκτός όμως από τις εκκλησιαστικές αυτές αρμοδιότητες, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ασκεί και πολιτικές λειτουργίες, σημαντικότερη των οποίων είναι η οργάνωση της εκπαίδευσης. Ο εκάστοτε Πατριάρχης όμως, ως «Milliyet Başı» (Εθνάρχης) των χριστιανών ορθοδόξων, έχει ως σταθερό στόχο τη μεγαλύτερη δυνατή διεύρυνση των εξουσιών του, σε σημείο που να θεωρείται ότι υποκαθιστά το βυζαντινό αυτοκράτορα στις νομοθετικές, δικαστικές και οικονομικές δικαιοδοσίες του. Δεν είναι δε υπερβολή να υποστηριχθεί ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης από πνευματικός καθοδηγητής, ουσιαστικά μετεξελίσσεται σε πολιτικό ηγέτη των ορθοδόξων χριστιανών (Πανταζόπουλος, 1967, 5-6)

1.3. Οι μεταρρυθμίσεις.

Ο ελληνικός εθνικός αγώνας για την ανεξαρτησία, που καταλήγει σε αίσιο αποτέλεσμα με την ίδρυση του ανεξάρτητου ελλαδικού κράτους, ενός νέου φορέα παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών, εκτός από τις υπόλοιπες επιπτώσεις στο εσωτερικό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, έχει και την αναδιαμόρφωση της φαναριώτικης γραφειοκρατίας, η οποία οδηγείται στην

αναγκαστική έξοδο μετά τις ταραχές και τις διώξεις που υπέστη ο ελληνισμός της αυτοκρατορίας ως συνέπεια των αντιδράσεων απέναντι στην ελληνική «ανταρσία του Μοριά» (Παυλίδης Α 2003, 236)². Οι παλαιοί Φαναριώτες είτε έχουν αποδεκατιστεί, είτε έχουν διαφύγει στο νεοσύστατο ελλαδικό κράτος, στην οικονομική και κοινωνική ιεραρχία του οποίου καταλαμβάνουν σημαντικές θέσεις. Λίγα χρόνια αργότερα αρχίζει να δημιουργείται μια νέα τάξη στη θέση της παλαιάς, κληρονομώντας χαρακτηριστικά της, οι Νεοφαναριώτες. Πρόκειται για μια νέα γενιά, που αξιοποιώντας την ανώτερη μόρφωση και τα πολιτικά και διοικητικά της προσόντα, καταλαμβάνει σημαντικά αξιώματα στην οθωμανική κρατική μηχανή, όπως και οι προκάτοχοί της (Υπουργοί, Ηγεμόνες της Σάμου, Γενικοί Διοικητές Κρήτης, Πρέσβεις, μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας, Αρχίατροι του σουλτάνου, Δικαστικοί, Γερουσιαστές, Βουλευτές, κλπ). Οι πολιτικές εξελίξεις με την πίεση που ασκούν στο οθωμανικό κράτος οι απειλές της Ρωσίας από το βορά, της Ελλάδας από τα δυτικά και της Αιγύπτου από το νότο, οδηγούν την οθωμανική κρατική ελίτ στην απόφαση να προσεταιριστεί τους Έλληνες, διορίζοντάς τους σε σημαντικές θέσεις. Την κίνησή τους αυτή διευκολύνει το πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων και ειδικότερα το διάταγμα του Χάττι Χουμαγιούν, σύμφωνα με διάταξη του οποίου το κράτος οφείλει ν' ανοίξει τις πύλες του σ' όλους τους υπηκόους της αυτοκρατορίας, ανεξάρτητα εθνικότητας ή θρησκείματος. Κατά τον τρόπο αυτό ένας αξιόλογος αριθμός Ελλήνων κυρίως από την πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, αποκτά πρόσβαση σε ανώτερα αξιώματα της οθωμανικής κρατικής γραφειοκρατίας (Findley C, 1984, 339). Ο χώρος του κράτους που αναδεικνύεται σε προνομιακό για τους Έλληνες είναι κυρίως το διπλωματικό σώμα, του οποίου η πλειοψηφία αποτελείται από Έλληνες και Αρμένιους (Αλεξανδρής Α, 1980, 370). Την πρόσβαση των Ελλήνων αυτών στον κρατικό οθωμανικό μηχανισμό διευκολύνει η ιδεολογία τους, βασικό στοιχείο της οποίας είναι ο «Οθωμανισμός» (Osmanlilik) που σημαίνει κυρίως αφοσίωση στην οθωμανική νομιμότητα. Τα στελέχη αυτά παρέμειναν στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας μέχρι τα τέλη σχεδόν του 19^{ου} αιώνα. (Σιδηρόπουλος, 1999, 181 και Κονόρτας Π, 2003, 4^{ος}, 351)).

Η περίοδος των Μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) περιλαμβάνει τρεις κύριους σταθμούς. Εγκαινιάζεται με την υπογραφή από το Σουλτάνο του διατάγματος Χάττι Σερίφ του Γκιουλχανέ (1839), ακολουθεί το διάταγμα Χάττι Χουμαγιούν (1856) και ολοκληρώνεται με την ψήφιση του Συντάγματος (1876), το οποίο όμως ουσιαστικά δεν εφαρμόζεται.

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία του ελληνισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας συνιστά η υπογραφή του Χάττι Χουμαγιούν, του σημαντικότερου σουλτανικού διατάγματος στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, στις 18 Φεβρουαρίου 1856. Το κείμενο του διατάγματος αυτού αποτελείται από μια σύντομη εισαγωγή, όπου περιγράφονται οι στόχοι του και 15 σημεία

² T.C., Tebliğler Dergisi, Sayı 2538, Cilt 65, Temmuz 2002, sayfa 541 (ΦΕΚ της Τουρκικής Δημοκρατίας αρ. 2538, Τόμος 65, Ιούλιος 2002, σελ. 541) Εδώ σε εισήγηση σε επιστημονικό συνέδριο (Οκτώβριος 2003, Κοζάνη) παρατίθενται κεφάλαια που κατά το τουρκικό Υπ. Παιδείας πρέπει να προστεθούν στα ήδη υπάρχοντα κεφάλαια βιβλίων Ιστορίας του τουρκικού λυκείου και αναφέρονται κυρίως στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά η επανάσταση της Πελοποννήσου αναφέρεται ως «Mora İsyanı» (“Ανταρσία του Μοριά”) («Ιστορία και περιεχόμενο της εκπαίδευσης», Πρακτικά Συνεδρίου, εκδόσεις Ατραπός, Αθήνα 2003, σελ. 236).

(εν είδη άρθρων)³, όπου περιλαμβάνονται οι συγκεκριμένες επί μέρους ρυθμίσεις, σημαντικότερες των οποίων είναι κάποιες θρησκευτικές ελευθερίες και η εξασφάλιση της δυνατότητας σε κάθε κοινότητα της αυτοκρατορίας να ιδρύει και διατηρεί δικά της σχολεία. Το Χάττι Χουμαγιούν επιβάλλεται στο Σουλτάνο από τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής και στην ουσία επαναπροσδιορίζει τις σχέσεις των χριστιανικών κοινοτήτων με την Υψηλή Πύλη, προσαρμόζοντάς τις στις νέες πραγματικότητες (*Λάσκαρις Μ Θ, 1978, 132-133*).

Σύμφωνα με το νέο αυτό διάταγμα, για πρώτη φορά από την ίδρυση του οθωμανικού κράτους οι μη μουσουλμάνοι κάτοικοι της αυτοκρατορίας καθίστανται, από πολιτική και θεσμική άποψη, ίσοι με τους μουσουλμάνους. Από αυτή την άποψη, όντως η υπογραφή του διατάγματος αυτού μπορεί να θεωρηθεί ως μια τολμηρή πολιτική πράξη. Την εφαρμογή όμως των μεταρρυθμίσεων σε σύντομο χρόνο δεν μπορούσαν να εγγυηθούν ούτε η σκληρή γραφειοκρατική δομή του οθωμανικού κράτους, ούτε και το γεγονός της επιβολής τους από την κορυφή, χωρίς δηλαδή να είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης και ομαλών κοινωνικών διεργασιών στα πλαίσια της οθωμανικής κοινωνίας. Ένας επί πλέον παράγοντας που εμποδίζει την εφαρμογή των ευεργετικών για τους χριστιανούς υπηκόους διατάξεων, είναι η ανάπτυξη των κινημάτων ανεξαρτησίας των βαλκανικών λαών, που κάνει επιφυλακτικούς μέχρι φανατισμού τους μουσουλμάνους απέναντι στις χριστιανικές ομάδες της αυτοκρατορίας. Επί μέρους ομάδες συμφερόντων, όπως οι καδήδες (Οθωμανοί δικαστές) υπονομεύουν τις διατάξεις του νομοθετήματος, αρνούμενοι ν' αποδεχθούν τις μαρτυρίες χριστιανών σε αστικές και ποινικές δίκες, που γι' αυτούς συνιστούν παρέκκλιση από τον ιερό νόμο (*Şeriat*) (*Φωτιάδης Κ, 2002, 1^{ος}, 242*). Αν στην πρωτεύουσα του κράτους το πνεύμα του εκσυγχρονισμού είναι ορατό, όμως ο περιφερειακός οθωμανικός κρατικός μηχανισμός παρουσιάζεται απρόθυμος να εφαρμόσει το διάταγμα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τοπικοί Οθωμανοί αξιωματούχοι αρνούνται ακόμη και την αναφορά στις διατάξεις του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πασά του Ερζερούμ – στον οποίο αναφέρεται ο Ρώσος περιηγητής Tschihatsheff - που αποφάσισε «να μην επιτρέψει να πάρει δημοσιότητα ένα τόσο εξευτελιστικό για την αξιοπρέπεια της οθωμανικής κυβέρνησης κείμενο». (*Tschihatsheff, 1959, 182*).

Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις που ελέγχουν τις εξελίξεις, επινοούν την αρχή της ακεραιότητας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, επειδή δεν μπορούν να συμφωνήσουν στη διανομή της. Επιβάλλουν δε τις μεταρρυθμίσεις με στόχο τον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού κράτους και κατά συνέπεια την επιβίωσή του για μακρό χρονικό διάστημα, γεγονός που θα τις επιτρέψει να προωθούν αποτελεσματικότερα τα συμφέροντά τους στην περιοχή.

1.4. Ο ελληνισμός της αυτοκρατορίας κατά το 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Η συνείδηση της εθνικής διαφορετικότητας των Ελλήνων απέναντι στους Οθωμανούς προκύπτει από δύο παράγοντες. Αφ ενός από τη διαφορετική θρησκεία. Η Ορθοδοξία συμβάλλει στη διατήρησή τους κατά τους κλασικούς οθωμανικούς αιώνες, αυτό όμως δεν θα το κατόρθωνε χωρίς την ηθική

³ «ΥΨΗΛΟΝ ΦΕΡΜΑΝΙΟΝ απευθυνόμενον εις τον Πρωθυπουργόν, εκδοθέν περί των Μεταρρυθμίσεων και κεκοσμημένον άνωθεν δια του αυτοκρατορικού Χαττίου (Χάττι-Χουμαγιούν)» (Καραστεργίου-Ζιώγου Σ, 1998, 71-72)

δύναμη του ελληνισμού (*Runciman S. 1968, 410*). Αφ' ετέρου από την πρακτική του οθωμανικού κράτους να απομονώνει τις εθνικές κοινότητες μεταξύ τους, κυρίως μάλιστα τις χριστιανικές, και έτσι να αναπτύσσεται κάθε μία χωριστά, χωρίς τη δυνατότητα διεκκλησιαστικών σχέσεων, γεγονός που θα μπορούσε να τις καταστήσει ισχυρές και συνεπώς επικίνδυνες για το οθωμανικό καθεστώς.

Στις αρχές του 2^{ου} μισού του 19^{ου} αιώνα, το πολιτικό πλαίσιο που καθορίζει τις σχέσεις του οθωμανικού κράτους με τον ελληνισμό - τον οποίο με βάση το σύστημα των εθνικών κοινοτήτων εκπροσωπεί έναντι της Υψηλής Πύλης ο Οικουμενικός Πατριάρχης - συνιστούν το διάταγμα του Χάττι Χουμαγιούν (1856) και οι Εθνικοί Κανονισμοί (1862)⁴. Τα δύο αυτά νομοθετήματα σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον των ισχυρών ευρωπαϊκών δυνάμεων για τη βελτίωση των όρων διαβίωσης των χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας, διαμορφώνουν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για τον ελληνισμό, για τον οποίο αρχίζει ένας νέος, συναρπαστικός κύκλος οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Οι Έλληνες αρχίζουν να κυριαρχούν στην οικονομία τόσο στην πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, όσο και στις περιφέρειες του οθωμανικού κράτους, ως μεσάζοντες των ευρωπαϊκών οικονομικών συμφερόντων, ασκώντας κυρίως εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες.

Το νέο αυτό περιβάλλον ενισχύεται από τα νέα φιλελεύθερα ιδεολογικά ρεύματα που κατακλύζουν την Ευρώπη με την ανάπτυξη της παραγωγής που συμβαδίζει με την ανάπτυξη της εκπαίδευσης (*Τζάνη Μ, 2003, 104 και 106*) και την ιδεολογία της «Μεγάλης Ιδέας» του ελλαδικού κράτους που διαπερνά και κινητοποιεί όλο τον ελληνισμό. Παράλληλα με τη «Μεγάλη Ιδέα» που στοχεύει στη δημιουργία ενός μεγάλου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, οι Έλληνες της αυτοκρατορίας – και κυρίως η ελίτ της Κωνσταντινούπολης- εμπνέονται από το στόχο της ισότιμης συμμετοχής τους στο οθωμανικό οικοδόμημα, πράγμα που προϋποθέτει τη διατήρηση της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας (*Toynebee A, 1946, 132*). Αν και δε μένουν ασυγκίνητοι από τη «Μεγάλη Ιδέα», όμως παράλληλα κατανοούν ότι οι στόχοι της δεν είναι δυνατό να επιτευχθούν από το μικρό ελλαδικό βασίλειο. Αυτό, σε συνδυασμό με τις διεθνείς συγκυρίες – Βρετανία και Γαλλία μένουν προσηλωμένες στο δόγμα της ακεραιότητας της αυτοκρατορίας- τους πείθει ότι τα συμφέροντά τους συνδέονται με τη διατήρηση της αυτοκρατορίας ακεραίας και μάλιστα εκσυγχρονισμένης⁵. Το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο αναπαράγεται από μεγάλο μέρος του ελληνικού τύπου της αυτοκρατορίας, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση εκείνη του «Νεολόγου» της Κωνσταντινούπολης, που εκφράζει τις σημαντικότερες ιδεολογικές τάσεις της εποχής. Εδώ ως «Μεγάλη Ιδέα» του ελληνισμού της αυτοκρατορίας προβάλλεται η διάδοση της ελληνικής παιδείας και του ελληνικού πολιτισμού, υπό την αιγίδα της οθωμανικής ισχύος (*Σβολόπουλος 1994, 22*).

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, παρά τη γενικά θετική του στάση απέναντι στις μεταρρυθμίσεις με την καθιέρωση ίσων δικαιωμάτων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, έστω και θεωρητικά, βλέπει με επιφύλαξη το σχετικό

⁴ «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ», έτος Δ'(1883-84), σελ. 127.

⁵ F.O. 195/1384, July 6 1881 (Cleanthi Skalieri to Lord Dufferin). Στο φάκελο αυτό του βρετανικού ΥΠΕΞ, υπάρχει επιστολή του επιφανούς στελέχους της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης Κλεάνθη Σκαλιέρη, όπου συστηνόταν ως Οθωμανός που ανήκει στην ελληνική φυλή, της οποίας τα συμφέροντα ορίζουν τη διατήρηση μιας ριζικά εκσυγχρονισμένης οθωμανικής αυτοκρατορίας.

περιορισμό της ισχύος του από τους λαϊκούς και κυρίως από τα νέα ανερχόμενα αστικά στρώματα που διεκδικούν μερίδιο πολιτικής εξουσίας που μέχρι τότε ανήκε αποκλειστικά στο Πατριαρχείο⁶.

Η έντονη κινητικότητα του μικρασιατικού ελληνισμού περνά σ' όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, της οποίας κεντρικό στοιχείο, τόσο στην πρωτεύουσα όσο και στις περιφέρειες του οθωμανικού κράτους, αναδεικνύονται τα σχολεία. Με την πάροδο των χρόνων προς τον 20^ο αιώνα ο αριθμός τους αυξάνεται με έντονους ρυθμούς, σε σημείο που όλα σχεδόν τα χωριά, οι οικισμοί και οι ενορίες των αστικών κέντρων να διαθέτουν το σχολείο τους, που βρίσκεται κατά κανόνα στον ίδιο χώρο με την εκκλησία, γεγονός που και από μόνο του προσδιορίζει το ιδεολογικό πλαίσιο.

Ένα νέο χαρακτηριστικό της εποχής αυτής είναι η ίδρυση φιλεκπαιδευτικών κυρίως και άλλων συλλόγων, που ως ιδεολογικοί μηχανισμοί των Οθωμανών Ελλήνων, έχουν ως κύριο στόχο την ενίσχυση των υπάρχοντων σχολείων και την ίδρυση νέων (Παυλίδης Α. 2004, 216, 221 και Σολδάτος Χ 1989, Α', 163). Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται συγκρότηση τέτοιων συλλόγων σε μεγάλα αστικά κέντρα απομακρυσμένα από τις ιδιαίτερες πατρίδες των ιδρυτών, όπως στην πρωτεύουσα Κων/πολη, με στόχο την ίδρυση νέων ή την ενίσχυση των ήδη υπάρχοντων σχολείων της ιδιαίτερης πατρίδας τους (Σολδάτος Χ, 1989, Α', 172).

2. Η εκπαίδευση.

Στο πλαίσιο αυτό λειτουργεί η εκπαίδευση του μικρασιατικού ελληνισμού κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Μετά την υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν, αρχίζει η προσαρμογή της ορθόδοξης ελληνικής κοινότητας στο νέο τοπίο των μεταρρυθμίσεων. Έτσι το 1860 ψηφίζονται οι Εθνικοί Κανονισμοί, ένα είδος συνταγματικού της χάρτη μέχρι το 1922, που καθορίζει το πλαίσιο της εσωτερικής της λειτουργίας (Παπαστάθης Χ. 1984,12). Στη συνέχεια θεσπίζεται η συγκρότηση της 12μελούς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου από Μητροπολίτες, του Εθνικού Συμβουλίου αποτελούμενου από 12 λαϊκούς και η Γενική Συνέλευση. Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των αλλαγών είναι η ισχυρή παρουσία του λαϊκού στοιχείου στα κέντρα λήψης των αποφάσεων, γεγονός που, όπως προαναφέρθηκε, εν μέρει μειώνει την απόλυτη μέχρι τότε εξουσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο εσωτερικό της ορθόδοξης ελληνικής κοινότητας.

Από την πλευρά της οθωμανικής διοίκησης η αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης αντιμετωπίζεται ως η σημαντικότερη προϋπόθεση συγκρότησης και λειτουργίας ενός σύγχρονου κράτους. Η πολιτική αυτή της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας για ανανέωση και εκσυγχρονισμό αντικατοπτρίζεται στην οικοδόμηση και λειτουργία του αυτοκρατορικού λυκείου Γαλατά Σεράϊ το 1868 και στο βασικό νόμο για την εκπαίδευση το 1869. Μάλιστα δεν πρέπει να αγνοηθούν απόψεις ερευνητών, σύμφωνα με τις οποίες η διαδικασία των

⁶ F.O. 424/9, November 8 1860 (Mehmed Pacha to M. Musurus). Το έγγραφο αυτό υπαινίσσεται τον περιορισμό της πολιτικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ως αποτέλεσμα της εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών διατάξεων . Σύμφωνα με το έγγραφο «*Η καταπίεση εναντίον των Χριστιανών της Τουρκίας προέρχεται από τον κλήρο τους.... Πρέπει να βάλουμε ένα τέλος στις πιέσεις των χριστιανών και να επιβάλουμε ένα νέο καθεστώς, σύμφωνα με το πνεύμα του Χάτι Χουμαγιούν...»*

μεταρρυθμίσεων περισσότερο από κάθε άλλο τομέα της κοινωνικής ζωής, είναι εμφανέστερες στην εκπαίδευση. Οι Έλληνες, αξιοποιώντας τις νέες δυνατότητες που τους παρέχονται, προχωρούν στην ανάπτυξη ενός τεράστιου και εκτεταμένου σχολικού δικτύου, αισθητά ευρύτερου σε έκταση σε σχέση με εκείνο των πολιτικά κυρίαρχων μουσουλμάνων (*Σβολόπουλος 1994, 60*).

2.1. Προϋποθέσεις ανάπτυξης της εκπαίδευσης του μικρασιατικού ελληνισμού. Η συγκρότηση και ο ρόλος των συλλόγων.

Η έντονη οικονομική δραστηριότητα του ελληνισμού και η μείωση της οθωμανικής ισχύος, που εντείνεται μετά τους πολέμους (κριμαϊκό το 1856 και ρωσοτουρκικό το 1876), συνιστούν τις δύο σημαντικότερες προϋποθέσεις ανάπτυξης του ελληνικού σχολικού δικτύου στο μικρασιατικό χώρο (*Τσουκαλάς 1987, 453*).

Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης συμβαδίζει με την ίδρυση συλλόγων, με κύριο στόχο τη συγκρότηση και ανάπτυξη του σχολικού δικτύου, που σε μεγάλο βαθμό στοχεύει στην αφύπνιση και ενσωμάτωση στο ελληνικό ιδεολογικό σύστημα των μεγάλων πληθυσμιακών μαζών του εσωτερικού της Μικράς Ασίας, που αν και είχαν απωλέσει το ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα, όμως διατηρούσαν εθνική συνείδηση. Σύμφωνα με την τρέχουσα ιδεολογία «ένα σχολείο που ανοίγει, δεν επιτρέπεται να κλείσει ποτέ» (*Τσουκαλάς 1987, 455-456*).

Η ίδρυση των συλλόγων συμβαδίζει με την ωρίμανση της ιδέας της εθνικής συλλογικής δραστηριότητας και οι στόχοι τους είναι πρωτίστως εκπαιδευτικοί και μορφωτικοί. Η μεγάλη ανάπτυξη των συλλόγων, ιδιαίτερα μετά το 1860, πρώτα στην πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια στις περιφέρειες της αυτοκρατορίας, πραγματοποιείται κατά τη χρονική στιγμή της ανάδυσης των μεσαίων και ανώτερων αστικών στρωμάτων μέσα από τις εμπορικές κυρίως δραστηριότητες, που παίζουν το σημαντικότερο ρόλο στην ίδρυση και λειτουργία των συλλόγων. Αυτό φαίνεται πολύ πιο έντονα στην περίπτωση των συλλόγων της Κωνσταντινούπολης και μάλιστα των σημαντικότερων από αυτούς, όπως ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος (*Εξερζόγλου Χ, 1996, 9-10*).

Μια απόπειρα καταγραφής των σημαντικότερων από τους Συλλόγους αυτούς, που συγκροτούνται στο μικρασιατικό χώρο κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, περιλαμβάνει πρώτα τους μεγάλους συλλόγους της Κωνσταντινούπολης, που έχουν εμβέλεια σ' όλο τον οθωμανικό χώρο και στη συνέχεια τους συλλόγους που λειτουργούν στις περιφέρειες του οθωμανικού κράτους: Ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος» η «Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα "Αγαπάτε Αλλήλους"», ο «Θρακικός» και ο «Ηπειρωτικός» Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (*Εξερτζόγλου Χ, 1996, 10*), ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Ξενοφών» Τραπεζούντας (1871) (*Γαυλίδης Α, 2004, 238*), η «Γενική Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Βιθυνίας» της Προύσας (μεταξύ 1860-1870)⁷, το «Φιλεκπαιδευτικό σωματείο Κυδωνιών» (1862)⁸, η

⁷ «Μικρασιατικά Χρονικά», τ. Β' (1939), σελ. 272-318).

⁸ «Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Σωματείου Κυδωνιών», Αθήνα 1869.

«Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Σμύρνης» (1888)⁹, η «Φιλεκπαιδευτική Λέσχη Βασιλείας» και η «Λέσχη Ινδικτιών» της Νεαπόλεως Κατππαδοκίας (1872) (Σολδάτος 1989, Β', 219-220), κλπ. Με την έλευση δε του 20^{ου} αιώνα ο αριθμός των φορέων αυτών της ελληνικής ιδεολογίας αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο, γεγονός που ερμηνεύει την τεράστια ανάπτυξη της εκπαίδευσης των Ελλήνων της οθωμανικής επικράτειας μέχρι την έναρξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου, που συνιστά την αρχή του τέλους του μικρασιατικού ελληνισμού στις πατρογονικές του εστίες.

2.2. Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

Η ίδρυση συλλόγων και σωματείων ακολουθεί την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών. Το 1861 ιδρύεται ο «Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως» (ΕΦΣΚ), ένα κορυφαίο εκπαιδευτικό και γενικά μορφωτικό κέντρο, που αποτέλεσε πρότυπο σωματειακής οργάνωσης για όλο τον ελληνισμό της οθωμανικής επικράτειας (Μαμώνη Κ, 1997, 24).

Η εμπλοκή ενός τόσο σημαντικού κοσμικού φορέα με τα εκπαιδευτικά πράγματα, διαμορφώνει συγκρουσιακό κλίμα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που μέχρι τότε ήταν ο αποκλειστικός διαχειριστής της εκπαίδευσης. Αυτό από πολύ νωρίς (1-9-1856) εκδίδει «Κανονισμό των Ορθοδόξων Ελληνικών Σχολείων» τον οποίο συντάσσει η «Πατριαρχική Κεντρική Εκκλησιαστική Επιτροπή»¹⁰, με στόχο να συντονίσει και καταστήσει αποτελεσματική τη δράση των σχολείων. Λίγο αργότερα όμως, απέναντι στην ανάγκη συστηματικότερης παρέμβασης στην εκπαίδευση, ιδρύει την «Κεντρική Πατριαρχική Εκπαιδευτική Επιτροπή» (Κ.Π.Ε.Ε.), στην οποία αναθέτει τη διαχείριση των εκπαιδευτικών πραγμάτων¹¹. Η ΚΠΕΕ συγκροτείται από κληρικούς και λαϊκούς, προεδρεύεται συνήθως από Μητροπολίτη και αναφέρεται στον Πατριάρχη και τη Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Τις συνεδριάσεις της απασχολεί όχι λίγες φορές το ζήτημα των σχέσεων της με τον «Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως» (Ε.Φ.Σ.Κ.) και παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις φαίνεται η επικράτηση σκληρών απόψεων¹², όμως τέτοιες απόψεις όχι μόνο φαίνεται να παραμένουν εντός

⁹ Α.Υ.Ε. (Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών), Φ.29/3, έγγραφο Γενικού Προξένου Σμύρνης με αριθμό Πρωτ. 1681, της 25-6-1888.

¹⁰ Β.Δ. Καλλίφρονος «Εκπαιδευτικά και Εκκλησιαστικά». Εν Κωνσταντινουπόλει 1867, σ.22.

¹¹ Π.Κ.Π.Ε.Ε. (Πρακτικά Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής), Κώδιξ Α' (1873-1874), «Συζήτησις περί των σχέσεων της ΚΠΕΕ προς τον Ελληνικόν Φιλολογικόν Σύλλογον» σελίς 12. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «Η Αυτού Εξοχοτάτη Παναγιότης διωρίσατο την Εκπαιδευτικήν Επιτροπήν συσκευασμένη μετά της Ιεράς Συνόδου και του Ε.Μ. Συμβουλίου, και διαθέτει αυτήν αντιπροσωπεύουσαν εν τω έργω αυτής τοιαύτην αρχήν, είναι, ούτως ειπείν, το επίσημον Υπουργείον Παιδείας».

¹² Π.Κ.Π.Ε.Ε., Κώδιξ Α', σελίς 12 (Φεβρουάριος 1873), «Συζήτησις περί των σχέσεων της ΚΠΕΕ προς τον ΕΦΣΚ». Εδώ παρατίθενται απόψεις των μελών της Επιτροπής όπως: «Το δικαίωμα του μεριμνάν περί της παιδείας και ρυθμίζουν τα καθ' αυτής ανήκει **μόνον** εις το Πατριαρχείον. Τα περί παιδείας εν γένει υπάγονται ανέκαθεν εις την αρμοδιότητα του Οικουμενικού Πατριαρχείου».

- Π.Κ.Π.Ε.Ε., Κώδιξ Α, σελίς 268 (20 Αυγούστου 1874), «Συζήτησις περί των σχέσεων μετά του ΕΦΣΚ». Εδώ, σύμφωνα με την άποψη του Προέδρου της Κ.Π.Ε.Ε. «Δια να ορισθώσιν αι σχέσεις των Συλλόγων προς την Κ.Π.Ε.Ε., πρέπει να γνωρίζει ο Σύλλογος τίς ο ανώτατος εν Τουρκία επί της εκπαιδεύσεως των Ορθοδόξων», ενώ στην ίδια συνεδρίαση και στη σελίδα

των τειχών του Πατριαρχείου, αλλά ακόμη σε αρκετές περιπτώσεις ισχυρές ενδείξεις μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το Πατριαρχείο προσπαθεί να διατηρήσει ένα καλό επίπεδο σχέσεων με το Σύλλογο¹³.

Ο ΕΦΣΚ, όπως προαναφέρθηκε, ιδρύεται το 1861 με σκοπούς καθαρά εκπαιδευτικούς και πολιτιστικούς. Όπως υποδηλώθηκε, το Πατριαρχείο κρατά απέναντί του μια στάση επιφυλακτική¹⁴ για λόγους που παρατέθηκαν ήδη. Τα ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου –πίνακας των οποίων περιλαμβάνεται σε όλα τα τεύχη των περιοδικών του - είναι στελέχη της αναδυόμενης νέας αστικής τάξης, εκπαιδευτικοί, λόγιοι, ανώτερα στελέχη της οθωμανικής διοίκησης και ένας μόνο κληρικός (ο μητροπολίτης Σισανίου), ενώ αργότερα μεταξύ των μελών του συμπεριλαμβάνονται και άλλοι κληρικοί, γεγονός που αφ ενός μεν δείχνει το τεράστιο κύρος που απέκτησε ο Σύλλογος στη συνείδηση του ελληνισμού και αφ ετέρου –και λόγω αυτού του κύρους- επιβεβαιώνεται η προσπάθεια του Πατριαρχείου αν όχι να ελέγξει την πορεία του, τουλάχιστον να μη μείνει εκτός του πλαισίου δράσης του.

Η έντονη δραστηριότητα του Συλλόγου και η τεράστια απήχηση που φαίνεται να έχει μεταξύ των Ελλήνων -και όχι μόνο- μέσα σε 10 μόλις χρόνια λειτουργίας, συνιστούν τις βασικές προϋποθέσεις επανακαθορισμού της λειτουργίας του. Οι σκοποί που καταγράφονται στο νέο κανονισμό του 1871 αποκτούν πολύ πιο έντονα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά¹⁵.

Το νέο οργανωτικό πλαίσιο του Συλλόγου ευνοεί τη χρηματοδότησή του με μεγάλα ποσά από τους πλούσιους αστούς ομογενείς και συμπύπτει με την ανάπτυξη του βουλγαρικού ζητήματος, γεγονός που συσπειρώνει την ελληνορθόδοξη κοινότητα γύρω του. Σημαντική είναι η συμβολή του Συλλόγου στη δημιουργία δύο νέων Συλλόγων, του Θρακικού και του Ηπειρωτικού, με σκοπούς επίσης εκπαιδευτικούς για τις αντίστοιχες περιοχές. Δεν αποτελεί φυσικά σύμπτωση το γεγονός ότι οι κύριοι χρηματοδότες των δύο νέων

268 αναφέρεται ότι «Ο Πατριάρχης, αυτός μόνος ως ανώτατος του έθνους άρχων κέκτηται το Προνόμιον του ανωτάτου εφόρου επί της παιδείας των Ορθοδόξων»

- Π.Κ.Π.Ε.Ε., Κώδιξ Α, σελίς 258, «Συζητήσεις περί των σχέσεων μετά του ΕΦΣΚ». Οι απόψεις που καταγράφονται εδώ: «Ο Σύλλογος δεν δικαιούται να αναμιγνύεται εις τα σχολικά», ότι θα έπρεπε ο Σύλλογος να ζητά σε κάθε πρωτοβουλία του την έγκριση της ΚΠΕΕ (το πρόγραμμα μαθημάτων που συνέταξε ο Σύλλογος «Αφού εγκριθεί υπό του Συλλόγου, έπρεπε να σταλεί ενταύθα και λάβει την επικύρωσιν»). Περιορίζει ακόμη σημαντικά το πλαίσιο δράσης του Συλλόγου σε επικουρικές πρωτοβουλίες («Αι εργασίαι του Συλλόγου περιορίζονται εις το να λαμβάνει πληροφορίας περί της καταστάσεως των σχολείων και να αποστέλλει βοηθήματα εις τα άπορα τούτων»), κρατώντας για τον εαυτό της όλες τις ουσιαστικές αρμοδιότητες.

¹³ Στο περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου «**Εκκλησιαστική Αλήθεια**» (Ε.Α.) που εκδίδεται μεταξύ των ετών 1880-1923, υπάρχουν αρκετές σχετικές αναφορές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αναγγελίας του θανάτου ενός από τα σημαντικά στελέχη του ΕΦΣΚ, εκ των ιδρυτών και για σειρά ετών Προέδρου του Συλλόγου, του Κωνσταντίνου Ηροκλέους Βασιάδου, τον οποίο χαρακτηρίζει «*Διαπρεπή ιατρόν και Φιλόλογον*», και αφού περιγράφει το έργο του και την πορεία του στην εκπαίδευση και τα γράμματα, καταλήγει γράφοντας: «*Έλαβεν μέρος ενεργόν εις την παρ ημίν διανοητικήν κίνησιν, αφιερώσας εις την καλλιέργειαν των γραμμάτων τον μακρόν του βίον*» (Ε.Α., τόμος 14, 1890, σελίδα 59).

¹⁴ Περιοδικό του ΕΦΣΚ, τόμος ΛΑ (1910-11), σελ. 44, όπου παρατίθεται λόγος του Αλεξάνδρου Ζωηρού πασά στην έκτακτη πανηγυρική συνεδρία «*επί τη 100ετηρίδι του ΕΦΣΚ*»

¹⁵ Στο καταστατικό του 1871 ως σκοποί αναφέρονται «*Η των γραμμάτων και των επιστημών καλλιέργεια και η ανά την Ανατολήν διάδοσις αυτών*», ενώ ως μέσα προς επίτευξη των σκοπών ορίζονται η στήριξη απόρων σχολείων, η ίδρυση νέων, η «*ίδρυσις διαγωνισμών προς βελτίωσιν της παρ ημίν παιδείσεως ή προς λύσιν επιστημονικών ζητημάτων*», κλπ. (Εξεργόγλου Χ, 1996, 21-22).

Συλλόγων είναι ταυτόχρονα και χρηματοδότες του ΕΦΣΚ. Οι παρασκηνιακές προσπάθειες του Πατριαρχείου για περιορισμό της δυναμικής του Συλλόγου φαίνεται να ευοδώνονται μετά το 1880, με την ίδρυση από αυτό της «*Εκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητας “Αγαπάτε αλλήλους”*», με σκοπούς ανάλογους του Συλλόγου¹⁶, γεγονός που φανερά οδηγεί στη συρρίκνωση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του και στην επιστροφή στις επιστημονικές ενασχολήσεις¹⁷, πράγμα που φαίνεται με ακόμη μεγαλύτερη σαφήνεια κατά τη δεκαετία του 1890.

Η ΚΠΕΕ συγκροτείται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1873, με πολύ σημαντικές αρμοδιότητες, ως αντίβαρο στο ρόλο που προσπαθεί να παίξει ο ΕΦΣΚ¹⁸. Ο σημαντικός ρόλος που επιφυλάσσει το Πατριαρχείο για την Επιτροπή αντικατοπτρίζεται στην πατριαρχική εγκύκλιο που αποστέλλεται στους τοπικούς μητροπολίτες του οικουμενικού θρόνου μαζί με τον κανονισμό της Επιτροπής τον Αύγουστο του 1873. Στην εγκύκλιο αυτή, εκτός των άλλων, αφού περιγράφεται η σύνθεση της Επιτροπής με ιδιαίτερα θετικά σχόλια για κάθε μέλος της και πρωτίστως για τον Πρόεδρό της Μητροπολίτη Δέρκων Νεόφυτο, δίδεται εντολή στους Μητροπολίτες να αναφέρονται στην Επιτροπή για κάθε εκπαιδευτικό ζήτημα της επαρχίας τους και γενικά να φροντίζουν για την πιστή τήρηση του κανονισμού στην επαρχία τους¹⁹.

Ειδικότερα στον κανονισμό της ΚΠΕΕ (1873) αναφέρεται ότι αυτή είναι η ανώτατη αρχή των ορθοδόξων της αυτοκρατορίας σ' ότι έχει σχέση με τα εκπαιδευτικά πράγματα (άρθρο 16)²⁰. Μια απλή ανάγνωση των πρακτικών της Επιτροπής αυτής της περιόδου μας δίνει λεπτομερέστερη περιγραφή των αρμοδιοτήτων της: Εγκρίνει την ίδρυση (ή κατάργηση) σχολείων²¹, ελέγχει τους διορισμούς εκπαιδευτικών στα σχολεία²², ορίζει το περιεχόμενο της

¹⁶ «*Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης. Κανονισμός. Εν Κωνσταντινουπόλει 1880*». Σύμφωνα με το άρθρο 1 ως σκοποί ορίζονται η «*ενίσχυσις και προαγωγή της εν Τουρκία ελληνικής παιδείας και η παροχή βοηθημάτων εις πενομένας ή δυστυχείς κοινότητας*».

¹⁷ Περιοδικό του ΕΦΣΚ, τόμος ΙΣΤ (1881-82) σελίδες 401-402.

¹⁸ Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Α, σελίδες 32-36. Ο κανονισμός αυτός που προκύπτει μετά από πολύωρες συζητήσεις και μετά την έγκριση του Πατριάρχη, περιλαμβάνει 31 άρθρα, από τα οποία σημαντικότερα στοιχεία είναι ο αριθμός των μελών της Επιτροπής (6) από τα οποία 3 είναι κληρικοί ενώ 2 είναι μέλη του ΔΣ του ΕΦΣΚ και προεδρεύεται από τον ανώτερο στο βαθμό κληρικό (άρθρα 2,3 και 4), ενώ ως προς το έργο της η Επιτροπή είναι να αντιπροσωπεύει τον Πατριάρχη σε ότι αφορά την παιδεία σ' όλες της περιφέρειες του οικουμενικού θρόνου (άρθρο 16) ενώ «*πρώτιστον μέλημα έχει την απαγόρευσιν παντός βιβλίου και πάσης διδασκαλίας αντιθέτου είτε προς την ορθόδοξον πίστιν και τα χρηστά ήθη, είτε προς τα καθήκοντά της προς την αυτοκρατορικήν κυβέρνησιν υπηκοότητος*» (άρθρο 17). Ως συγκεκριμένες αρμοδιότητες ορίζονται: ο έλεγχος των διδακτικών βιβλίων (άρθρο 18), ο έλεγχος των διορισμών και της απόλυσης των εκπαιδευτικών (άρθρα 21 και 22), η υποχρέωση υποβολής ετήσιων εκθέσεων όλων των σχολείων προς αυτήν (άρθρο 23), κλπ.

¹⁹ Ε.Ε. (Εκκλησιαστική Επιθεώρησις. Περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου), τόμος 7 (1874), σελίδες 19-21.

²⁰ Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Α, συνεδρίασις της 20 Αυγούστου 1874, σελίς 34. Εδώ παρατίθεται ο Κανονισμός της ΚΠΕΕ. Αναφέρεται συγκεκριμένα ότι η Επιτροπή είναι «*η ανωτάτη αρχή, αντιπροσωπεύουσα την Α.Θ. Παναγιότητα τον Οικουμενικόν Πατριάρχην εις πάντα τα αφορώντα την παιδείαν, προς ήν έχουσι αναφοράν πάσαι αι εν τη περιφερεία του Οικουμενικού Θρόνου ορθόδοξοι Σχολαί, Εφορείαι και αι περί των σχολών αδελφότητες*» (άρθρο 16).

²¹ Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Β', συνεδρία της 15-7-1876, σελίς 125. Εδώ παρατίθεται συζήτηση των μελών της Επιτροπής στην αίτηση προς ίδρυση ελληνικού λυκείου Πανατζή.

²² Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Β', συνεδρία της 22-6-2883, σελίς 241. Συζήτηση με θέμα «*Εξέτασις εγγράφων υποψηφίων προς εξάσκησιν του διδασκαλικού επαγγέλματος*»

διδασκαλίας με την έγκριση των κατάλληλων για διδασκαλία βιβλίων²³, ορίζει τις σχέσεις των εφορειών με τα σχολεία, την εκκλησία και τους εκπαιδευτικούς²⁴, εγκρίνει τους κανονισμούς των σχολείων, κλπ. Ειδικά στην περίπτωση του περιεχομένου της εκπαίδευσης, ο καθοριστικός ρόλος της Επιτροπής αντικατοπτρίζεται και στους Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας, όπου οι σχετικές αρμοδιότητες αναφέρονται στην έγκριση όλων των σχολικών βιβλίων μετά από αίτηση των συγγραφέων και εκδοτών προς την Επιτροπή, η οποία στη συνέχεια, μετά το σχετικό έλεγχο, προχωρά στη σύνταξη ενός ετήσιου καταλόγου με το σύνολο των εγκριθέντων διδακτικών βιβλίων, μεταξύ των οποίων υποχρεωτικά επιλέγονται από τις εφορείες των σχολείων τα προς διδασκαλία βιβλία²⁵.

Το 1892 αλλάζει το πεδίο δράσης της Επιτροπής - όπως φαίνεται στο νέο κανονισμό που επικυρώνεται το έτος αυτό - και περιορίζεται στο χώρο της αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή στον αστικό χώρο της πρωτεύουσας της οθωμανικής αυτοκρατορίας (άρθρο 1)²⁶, χωρίς άλλες σημαντικές αλλαγές. Εδώ πιθανολογούμε δύο δεδομένα. Αφ ενός μεν ότι από τις πρωτοβουλίες του Πατριαρχείου έχει ήδη επιτευχθεί ο υποσκελισμός του ΕΦΣΚ και η συρρίκνωση της δραστηριότητάς του στα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων και αφ ετέρου ότι η μεγάλη ανάπτυξη του εκπαιδευτικού δικτύου στην πρωτεύουσα απαιτεί πολύ μεγαλύτερη ενασχόληση μ' αυτό. Η ευθύνη άσκησης της περιφερειακής εκπαιδευτικής πολιτικής αφ ενός μεν παραμένει στους Μητροπολίτες, αφ ετέρου δε περνά στην Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους». Όμως παρά τον περιορισμό του πεδίου δράσης της Επιτροπής στο χώρο της Κωνσταντινούπολης, η ιστορία της και πρωτίστως η ομπρέλα του Πατριαρχείου που την περιβάλλει σε συνδυασμό με το κύρος των νέων μελών της²⁷, οδηγούν και τις περιφερειακές ελληνικές κοινότητες της αυτοκρατορίας στην προσαρμογή στις αποφάσεις της Επιτροπής του πλαισίου και της δικής τους εκπαιδευτικής δράσης (Παυλίδης Α, 1999, 377).

Κεντρικό στοιχείο της δράσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποτελεί ο συνεχής αγώνας για την αποτελεσματική αντιμετώπιση ιδεολογικών μηχανισμών των δυτικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, που με το πρόσχημα της καθολικής ή προτεσταντικής προπαγάνδας προσπαθούν να ενσωματώσουν τους ελληνικούς πληθυσμούς στο δικό τους ιδεολογικό σύστημα²⁸. Τα πενιχρά όμως αποτελέσματα των προσπαθειών αυτών

²³ Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Β', συνεδρία της 24 Αυγούστου 1883, σελίδες 47-48.

²⁴ Π.Κ.Π.Ε.Ε., κώδιξ Β', σελίδες 49-50. Αποστολή σχετικής έκθεσης της Επιτροπής προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη με ημερομηνία 8-2-1891.

²⁵ Κ.Π.Α. (Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας) 1899, σελίς 38-39. Πατριαρχική εγκύκλιος προς τους τοπικούς Μητροπολίτες, με αριθ, πρωτ. 366, της 10 Φεβρουαρίου 1899.

²⁶ «Κανονισμός της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής», εν Κωνσταντινουπόλει 1892.

²⁷ Ο.π. Σύμφωνα με το άρθρο 2 η Επιτροπή τώρα αναβαθμίζεται και αποτελείται από 7 μέλη (από 6), από τα οποία 1 είναι μέλος της Ιεράς Συνόδου του Πατριαρχείου (Πρόεδρος), ένα μέλος του Διαρκούς Εθνικού Μικτού Συμβουλίου, 2 κληρικοί και 3 λαϊκοί «*Δακρινόμενοι επί παιδεία, πείρα και ακεραιότητι χαρακτήρος*».

²⁸ Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας, 1899, σελίς 132 και 235. Στην πρώτη περίπτωση (σ.132) παρατίθεται πατριαρχική επιστολή προς το Μητροπολίτη Νεοκαισαρείας Αλέξανδρο, από τον οποίο ζητά να μάθει τα μέτρα που έλαβε και λαμβάνει «*προς προφύλαξιν του ορθοδόξου ποιμνίου από την θρησκευτικήν επιδρομήν των ετεροδόξων*». Στη δεύτερη περίπτωση (σ. 235) εκφράζεται η ικανοποίηση της Συνόδου για τα μέτρα που λαμβάνει για

δείχνουν ότι οι μηχανισμοί ιδεολογικής αντίστασης των Ελλήνων της αυτοκρατορίας – εν προκειμένω τα σχολεία και οι σύλλογοι – έπαιξαν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ρόλο τους.

2.3. Ο ρόλος του ελλαδικού κράτους

Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης που πραγματοποιείται αυτή την περίοδο με εντυπωσιακούς ρυθμούς, διευθύνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που αναδεικνύεται στον κύριο πόλο διαμόρφωσης της ιδεολογίας του μικρασιατικού ελληνισμού, ενώ σημαντικό ρόλο παίζει και το ελλαδικό βασίλειο με μια σειρά φορέων που στην ουσία συνιστούν ιδεολογικούς του μηχανισμούς, που φιλοδοξεί να καταστεί ένας επίσης ισχυρός ιδεολογικός πόλος.

Από τους φορείς αυτούς το Πανεπιστήμιο Αθηνών παίζει σημαντικό ρόλο στη μεταφορά της ιδεολογίας του ελλαδικού κράτους μέσω των αποφοίτων των ελληνικών σχολείων του οθωμανικού χώρου, που φοιτούν σ' αυτό ως υπότροφοι φιλεκπαιδευτικών συλλόγων, μητροπόλεων ή με την οικονομική στήριξη πλουσίων ομογενών και στη συνέχεια διδάσκουν στα μικρασιατικά σχολεία, παίζοντας ένα μικρό ή μεγαλύτερο ρόλο στις τοπικές ελληνικές μικρασιατικές κοινωνίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1837 που ιδρύεται το Πανεπιστήμιο Αθηνών μέχρι το 1873, φοιτούν σ' αυτό 337 Μικρασιάτες φοιτητές²⁹, ενώ όσο πλησιάζουμε προς τον 20^ο αιώνα ο αριθμός των φοιτητών που σπουδάζουν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών συνεχώς αυξάνεται³⁰. Το γεγονός ότι πολλές μικρασιατικές κοινότητες μεταξύ των 17 συνολικά κοινοτήτων του εξελλαδικού ελληνισμού αποστέλλουν διάφορα χρηματικά ποσά για την οικονομική ενίσχυση του Πανεπιστημίου Αθηνών³¹, αποδεικνύει τη μεγάλη σημασία που αποδίδει σ' αυτό ο μικρασιατικός ελληνισμός για την ένταξή του στο ελληνικό ιδεολογικό σύστημα και την οικονομική και κοινωνική του ανάπτυξη. Αξίζει να τονιστεί ότι μεταξύ των ετών 1837 και 1879, δεκατρείς Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών κατάγονται από την Κωνσταντινούπολη, μεταφέροντας την ιδεολογία της στη νεοελληνική κοινωνία. Οι περισσότεροι μάλιστα απ' αυτούς καταλαμβάνουν κατά καιρούς το ανώτατο αξίωμα του Πρύτανη³², γεγονός που δείχνει ότι πρόκειται για

την αντιμετώπιση της προτεσταντικής προπαγάνδας και παρακινείται να συνεχίσει τον αγώνα «εναντίον των αλλοδαπών τούτων λύκων».

- Χαρακτηριστική περίπτωση στη Σύμνη είναι του εκεί «Ομήριου Παρθεναγωγείου» που ιδρύθηκε το 1881, για την αντιμετώπιση της προτεσταντικής προπαγάνδας του Παρθεναγωγείου των Διαμαρτυρομένων Πρωσίδων Καλογραιών που ιδρύθηκε εκεί το 1880. (Σολδάτος Χ, 1989, Α', 194).

²⁹ «Λόγος εκφωνηθείς την 23 Οκτωβρίου 1873 υπό του Πρυτάνεως Κ. Παπαρηγοπούλου, παραδίδοντας την Πρυτανείαν, εν Αθήναις 1874». Στα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει ο Κ.Π., ως Μικρασιάτες αναφέρονται «157 Κωνσταντινουπολίται και 216 εκ Μικράς Ασίας, Συρίας και Αιγύπτου, ενώ αναφέρονται και «332 νησιώται της Μ.Ασίας».

³⁰ Μόνο το ακαδημαϊκό έτος 1878-79 φοίτησαν 83 Μικρασιάτες. Από αυτούς οι 28 φέρονται ως «Κωνσταντινουπολίτες» και οι 55 ως «Μικρασιάτες», ενώ υπάρχουν και 89 που προέρχονται «εκ των νήσων της Μ. Ασίας», χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις. («Λόγος εκφωνηθείς την 14 Οκτωβρίου 1879 εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω υπό του Πρυτάνεως Νικολάου Μ. Δαμάλα, εν Αθήναις 1880»).

³¹ «Λόγος εκφωνηθείς υπό του Πρυτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, παραδίδοντας την Πρυτανείαν τω διαδόχω αυτού. Εν Αθήναις 1864», σελ. 49.

³² Σύμφωνα με τα Μητρώα του Πανεπιστημίου Αθηνών των αντίστοιχων ετών, πρόκειται για τους: Κωνσταντίνο Σχοινά (Πρύτανης έτους 1837-38), Γεώργιο Ράλλη (1838-39-1839-40 και

στελέχη με άρτια επιστημονική κατάρτιση και υψηλό κύρος. Η καταγωγή τους από την Κωνσταντινούπολη με το πλούσιο πολιτιστικό υπόβαθρο, φαίνεται να παίζει επίσης ρόλο στην επιλογή τους στο ανώτατο αξίωμα του Πρύτανη.

Ο Σύλλογος των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», παίζει επίσης σημαντικό ρόλο, αν και συγκροτείται προς το τέλος της περιόδου που ερευνούμε και συγκεκριμένα στις αρχές της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα από Καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών μικρασιατικής καταγωγής και ο ρόλος του αυτός φαίνεται περισσότερο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Έχει ως κύριο ιδεολογικό στόχο τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και της ορθοδοξίας στο μικρασιατικό χώρο³³. Εκδίδει το περιοδικό «Ξενοφάνης», το οποίο αποστέλλει σε συνδρομητές του φυσικά πρόσωπα ή σχολεία σ' όλο το μικρασιατικό χώρο. Σε συνεργασία με τις τοπικές σχολικές εφορείες, στέλνει υποτρόφους από τις αντίστοιχες περιοχές στο Διδασκαλείο Αθηνών, στα σχολεία της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και από το 1900 στο Ιεροδιδασκαλείο που ιδρύει στη Σάμο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος ή και το σύνολο των εξόδων φοίτησης. Οι υπότροφοι αυτοί μετά την αποφοίτησή τους επιστρέφουν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους για να διδάξουν στα εκεί σχολεία ως εκπαιδευτικοί ή ιερείς³⁴. Σημαντικός επίσης αριθμός Ελλαδιτών υποτρόφων του Συλλόγου που είναι απόφοιτοι των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που προαναφέρθηκαν, μετά την αποφοίτησή τους αποστέλλεται σε διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας ως αντίβαρο στις προσπάθειες προσηλυτισμού των δυτικών, με στόχο να στηρίξουν τα κύρια ελληνικά ιδεολογικά στοιχεία «*τη θρησκεία και τον εθνισμό των Ελλήνων*»³⁵.

Μεταξύ των άλλων φορέων που διευκολύνουν τη διείσδυση της Ελλάδας στο μικρασιατικό χώρο μέσω της εκπαίδευσης, σημαντικός είναι ο ρόλος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, που όπως προαναφέρθηκε συνεργάζεται και με την «Ανατολή». Ειδικότερα η Εταιρεία δέχεται στο Αρσάκειο διδασκαλείο θηλέων υποτρόφους από τις ελληνικές κοινότητες, αναλαμβάνοντας σε πολλές περιπτώσεις μέρος ή το σύνολο των εξόδων διαμονής και φοίτησης, με τον όρο ότι μετά την επιστροφή τους θα διδάξουν στα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι μεταξύ των ετών 1837 και 1900 ένας τεράστιος αριθμός θηλέων μικρασιατικής καταγωγής (320, μεταξύ των οποίων 199 από την Κωνσταντινούπολη, 59 από τη Σμύρνη, 20 από τον Πόντο, 15 από τις Κυδωνίες, κλπ) φοίτησαν στα σχολεία της Φ.Ε. (*Βαϊάνη Μ, 2003, 119 και 123-132*).

Σημαντικό ρόλο παίζει η εγκατάσταση πολυάριθμων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών από τον ελλαδικό χώρο (Πελοπόννησο, Κυκλάδες, νήσους του ανατολικού Αιγαίου, Θεσσαλία, Ήπειρο) στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, ως αποτέλεσμα του ευνοϊκού θεσμικού πλαισίου που διαμορφώνεται (Συνθήκη του Χουνκιάρ Ισκελεσί 1833, Χάττι Σερίφ 1839, Χάττι

1840-41) Ιωάννη Σούτσο (1847-48) Γεώργιο Μαυροκορδάτο (1849-50), Περικλή Αργυρόπουλο (1852-53) Πέτρο Παπαρρηγόπουλο (1862-63) Αλέξανδρο Ραγκαβή (1866-67), Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο (1873-74).

³³ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ. Σύγγραμμα περιοδικόν του Συλλόγου των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», Τόμος 2, τεύχος 1, Αθήναι 1905, σελ.18. Εδώ παρατίθεται έκθεση πεπραγμένων από τον Πρόεδρο του Συλλόγου Κ. Λαμέρα, όπου ως σκοποί του συλλόγου αναφέρονται «*η εμπέδωσις της ορθοδοξίας και η διάδοσις των ελληνικών γραμμάτων εν τη Μικρά Ασία*»

³⁴ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 3, τεύχος 7, εν Αθήναις 1906, σελίς 305-307.

³⁵ Ο.π., σελίδα 309.

Χουμαγιούν 1856) και διευκολύνει αυτή την εγκατάσταση, δημιουργώντας παράλληλα προϋποθέσεις ανάπτυξης του ελληνισμού της Μ. Ασίας. Οι πληθυσμοί αυτοί εγκαθίστανται σ' όλο το μήκος των μικρασιατικών ακτών του Αιγαίου, ο κύριος όγκος του όμως προτιμά την περιοχή της Σμύρνης (Καραθανάσης Α, 1998, 60).

Συνυπολογίζοντας στο πλαίσιο αυτό τις πολυάριθμες ελληνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στο μικρασιατικό χώρο, τη σημαντική δραστηριότητα και άλλων φορέων της ελλαδικής ιδεολογίας όπως το «Σύλλογο προς διάδοσιν των ωφελίμων βιβλίων» που οργανώνει βιβλιοθήκες, αποστέλλει βιβλία, υλικά διδασκαλίας κλπ, μπορούμε να αξιολογήσουμε με σαφήνεια το σημαντικό βαθμό διείσδυσης του ελλαδικού κράτους στη Μικρά Ασία μέσω της εκπαίδευσης, γεγονός που το καθιστά ένα επί πλέον ιδεολογικό πόλο που επηρεάζει τις εξελίξεις στο χώρο αυτό παράλληλα με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αν και σε μικρότερη κλίμακα από αυτό.

3. Συμπέρασμα.

Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις ανάπτυξης του μικρασιατικού ελληνισμού, που παίζει το ρόλο του διαμεσολαβητή των δυτικών οικονομικών συμφερόντων, ασκώντας κυρίως εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες. Μέσα από τις δραστηριότητες αυτές αναδύεται μια νέα ελληνική αστική τάξη, που συσσωρεύει κεφάλαια και παίζει σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση και ανάπτυξη τόσο του σχολικού δικτύου, όσο και των συλλόγων και λοιπών φορέων ελληνικής ιδεολογίας που το στηρίζουν. Το ενδιαφέρον της για την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού δικτύου ερμηνεύεται από την πεποίθησή της ότι αυτό αποτελεί την καλύτερη επένδυση, γιατί μέσω αυτού ενισχύεται και τροφοδοτείται όχι μόνο η οικονομική της ανάπτυξη, αλλά και οι πολιτιστικές ιδιαιτερότητες του μικρασιατικού ελληνισμού.

Δύο δεδομένα συντελούν στην εκπαιδευτική ανάπτυξη του ελληνισμού κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Το πρώτο είναι η παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας που εμφανίζεται λίγο μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και κατά την περίοδο αυτή παρουσιάζεται με συνεχώς μεγαλύτερη ένταση. Το δεύτερο είναι η έντονη οικονομική δραστηριότητα του ελληνισμού, ως αποτέλεσμα της σημαντικής διείσδυσης των δυτικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων στην οθωμανική αυτοκρατορία. Οι πιέσεις των δυτικών προς την οθωμανική κυβέρνηση για συνεχώς μεγαλύτερες παραχωρήσεις που θα διευκολύνουν τη διείσδυσή τους στην αυτοκρατορία εντείνονται, γεγονός που εντείνει συνεχώς την παρακμή του οθωμανικού διοικητικού και δημοσιονομικού μηχανισμού.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως θεσμός στα πλαίσια του οθωμανικού συστήματος των εθνικών κοινοτήτων, είναι ο αποκλειστικός διαχειριστής των εκπαιδευτικών πραγμάτων. Ο Πατριάρχης με τη συνεχή διεύρυνση των αρμοδιοτήτων του παύει να είναι απλώς πνευματικός, καθιστάμενος ουσιαστικά πολιτικός ηγέτης του ελληνισμού. Με τις μεταρρυθμίσεις όμως που επιβάλλουν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις στο «Μεγάλο Ασθενή» προκειμένου να διατηρηθεί και ν' αποφύγει την κατάρρευση, η απόλυτη εξουσία του Πατριαρχείου περιορίζεται και μέρος της διεκδικείται από το λαϊκό στοιχείο. Αυτό αντικατοπτρίζεται στις υπόγειες συγκρούσεις που προκαλεί η ίδρυση στην Κωνσταντινούπολη του «Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου», στον οποίο συσπειρώνονται τα νέα ανερχόμενα ελληνικά

κοινωνικά στρώματα της αυτοκρατορίας και έχει κυρίως εκπαιδευτικούς σκοπούς. Το Πατριαρχείο απαντά με τη συγκρότηση της «*Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής*» και στη συνέχεια με την ίδρυση του «*Φιλεκπαιδευτικού και Φιλανθρωπικού Συλλόγου "Αγαπάτε Αλλήλους"*», στην προσπάθειά του να υποσκελίσει τον ΕΦΣΚ. Οι πρωτοβουλίες αυτές ευοδώνονται και το Πατριαρχείο παραμένει ο αποκλειστικός διαχειριστής της εκπαίδευσης. Είναι ο κύριος πόλος παραγωγής ιδεολογίας της εκπαίδευσης του μικρασιατικού ελληνισμού.

Σε δεύτερο πόλο προσπαθεί να διαμορφωθεί το νεοσύστατο ελλαδικό κράτος. Μέσω συλλόγων και άλλων φορέων της ιδεολογίας του προσπαθεί να επηρεάσει τα εκπαιδευτικά πράγματα είτε δεχόμενο ως υποτρόφους στα ελλαδικά σχολεία μαθητές από το μικρασιατικό χώρο οι οποίοι στη συνέχεια επιστρέφουν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους, όντες φορείς της ελλαδικής ιδεολογίας, για να διδάξουν στα εκεί σχολεία, είτε αποστέλλοντας Ελλαδίτες εκπαιδευτικούς στα μικρασιατικά σχολεία για να διδάξουν και να αντιμετωπίσουν την ιδεολογική προπαγάνδα των δυτικών. Οι πρωτοβουλίες αυτές καθιστούν το ελλαδικό κράτος ένα δεύτερο ιδεολογικό πόλο στο μικρασιατικό χώρο, αλλά μικρότερης ισχύος σε σχέση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Ο ελληνισμός της αυτοκρατορίας- και κυρίως η ελληνική ελίτ- παρότι δεν μένει ασυγκίνητος από τη Μεγάλη Ιδέα, όμως αφ ενός μεν επιθυμώντας να συμμετάσχει ισότιμα στην οθωμανική κοινωνία και διοίκηση και αφ ετέρου διαπιστώνοντας τόσο ότι το μικρό ελλαδικό κράτος δεν έχει τις δυνατότητες να την υλοποιήσει όσο και ότι οι διεθνείς συγκυρίες δεν ευνοούν τη διάλυση του οθωμανικού κράτους, τάσσεται τελικά υπέρ της διατήρησης της οθωμανικής αυτοκρατορίας και μάλιστα εκσυγχρονισμένης. Εδώ ως «Μεγάλη Ιδέα» του μικρασιατικού ελληνισμού προβάλλεται η διάδοση της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού, γεγονός που καθιστά την εκπαίδευση κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ο ελληνισμός εισέρχεται στον 20^ο αιώνα κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Κυριαρχεί στη μικρασιατική κοινωνία και οικονομία, ενώ ένα τεράστιο ελληνικό εκπαιδευτικό δίκτυο καλύπτει όλο σχεδόν τον οθωμανικό χώρο και συμβάλλει στην οικονομική και πολιτιστική του κυριαρχία. Η παρακμή του οθωμανικού κράτους εντείνεται, δημιουργώντας συνεχώς νέες ευκαιρίες για τους Έλληνες. Τίποτε δε δείχνει ακόμη ότι οι επερχόμενες εξελίξεις, τόσο στο διεθνή χώρο, όσο και στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, σε λίγα χρόνια θα σηματοδοτήσουν το τέλος της πολύπλευρης ανάπτυξης του μικρασιατικού ελληνισμού και την αντίστροφη μέτρηση για την παραμονή του στις πατρογονικές του εστίες.

ΠΗΓΕΣ

A. Βιβλιογραφία

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Α (1980) *Οι Έλληνες στην υπηρεσία της οθωμανικής αυτοκρατορίας 1850-1922*, στο «Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος», τ. 23 (Αθήνα).
- ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Δ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Μ (2003) *Η ορθόδοξη εκκλησία στην οθωμανική αυτοκρατορία 1770-1821*. Στο «Ιστορία του νέου ελληνισμού, τόμος 2^{ος},»Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα.
- ΒΑΪΑΝΗ Μ (2003) *Μικρασιατικός ελληνισμός και Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία (1836-1900)*. Έκδοση Ενώσεως Συμυρναίων, Αθήνα.
- ΕΞΕΡΖΟΓΛΟΥ Χ (1996) *Εθνική ταυτότητα στην Κων/πολη το 19^ο αιώνα. Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κων/πόλεως. «Νεφέλη»*, Αθήνα.
- FINDLEY C (1985) *The acid test of Ottomanism: The acceptance of non Muslims in the late Ottoman bureaucracy in the "Christians and Jews in the Ottoman Empire"* (New York).
- ΚΑΛΛΙΦΡΟΝΟΣ Δ.Β.(1867) *Εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά* (Εν Κων/πόλει).
- ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ Α (1998) *Εικόνες από τη δυτική Μ. Ασία*, στο «Δ' Πανελλήνιο Συνέδριο για τον ελληνισμό της Μ. Ασίας» Θεσσαλονίκη.
- ΚΟΝΟΡΤΑΣ Π (2003) *Ο ελληνισμός εκτός Ελλάδος. Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία 1833-1876*. Στο «Ιστορία του νέου ελληνισμού», Τόμος 4^{ος}, «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα.
- ΛΑΣΚΑΡΙΣ Μ. Θ. (1978) *Το Ανατολικόν Ζήτημα*. Θεσσαλονίκη.
- ΜΑΜΩΝΗ Κ (1997) *Πολιτιστική και φιλεκπαιδευτική δραστηριότητα των συλλόγων της Πόλης*. Στο «Πόλη και Παιδεία», Αθήνα.
- PANTAZOPOULOS N (1967) *Church and law in the Balkan peninsula, during the ottoman rule*. Thessaloniki.
- ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ (1984) *Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της διασποράς*. τ. Α', Θεσσαλονίκη.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Α (1999) *Πόντος-Κωνσταντινούπολη: Ιδεολογία των εκπαιδευτικών σχέσεων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα*. Αρχαίον Πόντου, τόμος 48^{ος}, Αθήνα.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Α (2003) *Η διδασκαλία της ιστορίας ως εργαλείου της κρατικής Ιδεολογίας. Η περίπτωση του αναλυτικού προγράμματος του τουρκικού λυκείου*. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ με θέμα: «Ιστορία και περιεχόμενο της εκπαίδευσης», «Ατραπός», Αθήνα
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Α (2004) *Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας και η ιδεολογική κυριαρχία των Ελλήνων στον Πόντο*. Έκδοση Επιτροπής Ποντιακών Μελετών, Αθήνα.
- ΠΙΤΣΑΚΗΣ Κ (2003) *Το Δίκαιο. Βυζαντινή παράδοση και εκκλησιαστική Ανανέωση*. Στο «Ιστορία του νέου ελληνισμού», τόμος 2^{ος}, «Ελληνικά Γράμματα», Αθήνα.
- RUNCIMAN S (1968) *The Great Church in Captivity*. Cambridge.
- ΣΑΡΡΗΣ Ν. (1990) *Οσμανική πραγματικότητα*. Τόμος Ι,ΙΙ, «Αρσενίδης», Αθήνα.
- ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ (1994) *Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η ακμή του Ελληνισμού*. «Εκδοτική Αθηνών».
- ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Φ (1999) *Τα Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα στην Κωνσταντινούπολη. Νοσοκομείο Βαλουκλή*. Έκδοση ΜΙΕΤ.
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ Ε (1988) *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του Εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα*. Αθήνα.
- ΣΟΛΔΑΤΟΣ ΧΡ (1989) *Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας*. Τόμοι Α,Β και Γ, «Γρηγόρης», Αθήνα.
- ΤΖΑΝΗ Μ (2003) *Κοινωνιολογία της Παιδείας*. «Γρηγόρης», Αθήνα.
- ΤΟΥΝΒΕΕ Α (1946) *A Study of History*. Oxford

- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κ (1987) *Εκπαίδευση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των σχολικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*. «Θεμέλιο», Αθήνα.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ (2002) *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*. Τόμος 1^{ος} από 14, «Ηρόδοτος», Θεσσαλονίκη.

2. Άλλες πηγές.

Περιοδικά

- «Εκκλησιαστική Αλήθεια», περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τ. 5 (1883-84), τ. 10 (1886,87), τ. 14 (1890)
- «Εκκλησιαστική Επιθεώρησις», τ. 7, εν Κωνσταντινουπόλει 1874
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν του Συλλόγου των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*», τεύχη 2 (εν Αθήναις 1905) και 3 (εν Αθήναις 1906)
- Περιοδικό του Ε.Φ.Σ.Κ., τόμος Η (1873-74), τόμος Ι (1875-79) και τόμος ΛΑ (1910-11)

Πρακτικά συνεδρίων, συλλογικά έργα, κ.ά.

- «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ» (2003) , τόμοι 2^{ος} και 4^{ος} Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- «ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ», (2003), Πρακτικά Συνεδρίου (Αθήνα, Ατραπός).
- «ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ», Κώδιξ Α´ (1873-74), Κώδιξ Β´ (1874-1892) και Κώδιξ Γ´ (1892-98).
- Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας, έτους 1899.

Αρχεία

- Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Α.Υ.Ε.)
- F.O. (Foreign Office Archive).
- Αρχείο Συλλόγου των Μικρασιατών «*Η Ανατολή*».